

هشت گفتار درباره‌ی

موسیقی ۵

داریوش صفوت

ویراستاران: شادی جهرانی / امین پاشا صمدیان / علی شهر آشوب

۱۳ گفتار یکم / توفیق‌حاجی درباره‌ی دستگاه ماهور

۱۴ گفتار دوم / گفتار گوئی درباره‌ی ریتم و موسیقی ایرانی

۱۵ گفتار سوم / فلسفه‌ی ریتم و موسیقی ایرانی

۱۶ گفتار چهارم / از عرفان تا عرفان

۱۷ گفتار پنجم / درباره‌ی عرفان

۱۸ گفتار ششم / فلسفه‌ی ریتم و موسیقی ایرانی

۱۹ گفتار هفتم / فلسفه‌ی ریتم و موسیقی ایرانی

۲۰ گفتار هشتم / فلسفه‌ی ریتم و موسیقی ایرانی

۲۱ گفتار نهم / فلسفه‌ی ریتم و موسیقی ایرانی

۲۲ گفتار دهم / فلسفه‌ی ریتم و موسیقی ایرانی

۲۳ گفتار یازدهم / فلسفه‌ی ریتم و موسیقی ایرانی

۲۴ گفتار بیستم / فلسفه‌ی ریتم و موسیقی ایرانی

۲۵ گفتار بیست و یکم / فلسفه‌ی ریتم و موسیقی ایرانی

۲۶ گفتار بیست و دوم / فلسفه‌ی ریتم و موسیقی ایرانی

۲۷ گفتار بیست و سوم / فلسفه‌ی ریتم و موسیقی ایرانی

۲۸ گفتار بیست و چهارم / فلسفه‌ی ریتم و موسیقی ایرانی

۱۵۰	ایرادات گرفته شده به موسیقی شرقی در دوره صفویه تا اواخر آن	۶۶
۱۵۰	ریشه و ریشه ناله	۶۶
۱۵۱	ریشه ناله در ناله در ناله در ناله در ناله	۶۶
۱۵۲	ناله در ناله	۶۶
۱۵۲	ناله در ناله در ناله	۶۶
۱۵۲	ناله در ناله (ناله در ناله)	۶۶
۱۵۲	ناله در ناله در ناله در ناله	۶۶
۱۵۲	ناله در ناله	۶۶

فهرست

۹	مقدمه‌ی ناشر	۶۶
۱۳	گفتار یکم / توضیحاتی درباره‌ی دستگاه ماهر	۶۶
۱۳	مقدمه‌ای درباره‌ی ساختار گام ماهر و فواصل آن	۶۶
۱۸	سابقه‌ی تاریخی ماهر	۶۶
۱۹	خصوصیات دستگاه ماهر	۶۶
۲۱	چند نکته‌ی پایانی	۶۶
۲۵	گفتار دوم / گفت‌وگویی درباره‌ی ردیف موسیقی ایرانی	۶۶
۳۷	گفتار سوم / فلسفه‌ورزی در عرصه‌ی موسیقی	۶۶
۵۵	گفتار چهارم / از موسیقی تا عرفان	۶۶
۹۳	گفتار پنجم / درباره‌ی عرفان	۶۶

۱۵۰	ایرادات گرفته شده به موسیقی شرقی، به خصوص موسیقی ایرانی
۱۵۰	غم‌انگیز بودن
۱۵۱	تکراری بودن
۱۵۲	تک‌صدایی
۱۵۲	عمیق نبودن
۱۵۳	غیرعلمی بودن
۱۵۳	فراخ نبودن گستره‌ی موسیقی ایرانی
۱۵۶	پرسش و پاسخ

مقدمه‌ی ناشر

کتاب حاضر جلد پنجم از مجموعه‌ی دکترهای درباره‌ی موسیقی و هنر است. مجموعه‌ی از سخنرانی‌ها، مصاحبه‌ها و نوشته‌های دکتر داریوش صفوت است که دکتر صفوت نسبتاً در خود می‌دیند روشن کردن، تعریف و محدود کردن موسیقی اصیل ایرانی بود. پیرو شیوه‌ی معرفت‌دگر صفوت بر این باور بود که اگر بتوان به تعریف حقیقی یگانه مفهوم پی برد، به حقیقت آن مفهوم پی برد. هرچه شد از این دو دقیق و موثکافه بر آن بود که نباید دقیقاً به چه چیز موسیقی اصیل ایرانی گفته می‌شود؟ خدش این‌طور نقل می‌کرد که: «پس از بلند کوتاهی از آشنایی‌ام با عرفان زمانی که در پاریس بودم، دو اتفاق عمده بر موسیقی‌ام افتاد یکی اینکه به "حال" واقعی موسیقی ایرانی پی بردم و دوم اینکه جای درست بردهای ساز برای مکتوب شد.

در این کتاب دکتر صفوت تمام موسیقی‌های جهان در اصل خود جهانی موسیقی و عرفانی است و هر چه در این موسیقی‌ها هست در جوهر عرفان است. حکیمانه‌ی موسیقی و عرفان و آن روست که طرفی که دکتر صفوت بر این مطالعه استاده کرد طرف موسیقی ایرانی بود و در این کتاب دکتر صفوت این اصول بر تمام موسیقی‌های اصلی، واحد و متحد هستند.

۹۳	مشکل کثرت نوشته‌های عرفانی
۹۴	عرفان نظری و عملی
۹۵	رابطه‌ی طولی عرفان با معارف بشری
۹۵	تعریف عرفان
۹۶	اصول سه‌گانه‌ی عرفان
۹۷	روش (متد) کار عرفانی
۹۸	تأثیر موسیقی بر عرفان

گفتار ششم / جنبه‌های عرفانی موسیقی اصیل ایرانی ۱۰۱

۱۰۱	مقدمه
۱۰۴	موسیقی اصیل امروز ایران

خصوصیات موسیقی اصیل ایرانی ۱۰۷

۱۰۷	کمال
۱۱۱	آزادی
۱۱۱	الف) آزادی در وزن (ریتم)
۱۱۲	ب) آزادی در بدیهه‌پردازی
۱۱۴	تعادل
۱۱۷	نظام داخلی یا «ردیف»
۱۲۱	حال
۱۲۵	خصوصیات دیگر
۱۲۶	نتیجه یا اختتام

گفتار هفتم / معنویت و عرفان در موسیقی ایران (قسمت اول) ۱۲۹

۱۲۹	مقدمه‌ی کوتاه درباره‌ی معنویت
-----	-------	-------------------------------

گفتار هشتم / معنویت و عرفان در موسیقی ایران (قسمت دوم) ۱۴۵

۱۴۵	مقدمه
-----	-------	-------

گفتار یکم

توضیحاتی درباره‌ی دستگاه ماهور

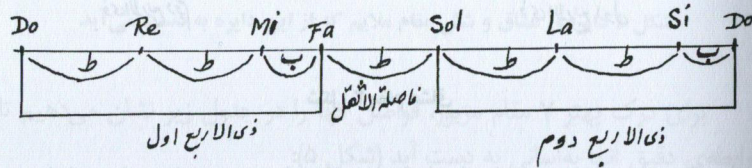
عالم از ناله‌ی عشاق مبدا خالی که خوش‌آهنگ و فرح‌بخش نوایی دارد
(حافظ)

مقدمه‌ای درباره‌ی ساختار گام ماهور و فواصل آن

دستگاه ماهور شادترین و طبیعی‌ترین دستگاه موسیقی ایران است. توضیح این مطلب نیاز به ذکر مقدماتی دارد. سخن را از ساختار گام دستگاه ماهور آغاز می‌کنیم. دایره‌ی (گام) دستگاه ماهور فقط از پرده و نیم‌پرده تشکیل می‌شود و در ساختار آن، فواصل متصل دیگر (مانند آنچه اصطلاحاً سه‌ربع پرده گفته می‌شود) وجود ندارد. دو نوع فاصله‌ی متصل «پرده» و «نیم‌پرده» را قدما «بُعدِ طنینی» و «بُعدِ بقیه» می‌نامیدند و با حروف اختصاری «ط» و «ب» نشان می‌دادند. از آنجا که در این پژوهش ناچاریم نام نت‌ها را به روش قدما با حروف ابجد نشان بدهیم، لذا ابتدا نام‌گذاری نت‌ها بر طبق نظریه‌ی صفی‌الدین ارموی^۱ و نیز معادل امروزی آنها را در جدول زیر ذکر می‌کنیم (شکل ۱). ولی باید توجه داشت که در

۱. مراغی، عبدالقادر غیبی، - ۸۳۸ ه.ق. شرح ادوار صفی‌الدین ارموی، به اهتمام تقی بینش، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۷۰، صص، ۱۱۸، ۱۱۹، ۱۲۰.

توجه و تحقیق قرار گرفته و به‌ویژه از سال ۱۹۳۲ میلادی (سال تشکیل کنگره‌ی موسیقی عَرَب با شرکت موسیقی‌شناسان برجسته‌ی شرق و غرب در قاهره) تاکنون، کوشش‌های بسیار به عمل آمده که متأسفانه هنوز به نتیجه‌ی قطعی نرسیده است. به هر حال نت‌نویسی امروزی ایران، نوعی راه‌حل عملی است که بدون ورود به مباحث پیچیده‌ی تخصصی، درک بسیاری از نکات موسیقی قدیم را عملی می‌سازد. تبصره: استاد خالقی در بخش دوم کتاب «نظری به موسیقی»، نغمه‌ی (یو) را (سی بکار) و نغمه‌ی (یز) را (سی سری) نوشته‌اند. بررسی این مطلب نیاز دارد به بحث نظری مفصلی که از گستره‌ی این گفتار بیرون است. به آنچه فوقاً گفته شد، این نکته‌ی مهم را اضافه می‌کنیم که زیربنای موسیقی قدیم ایران فاصله‌ی چهارم درست و پنجم درست، یا به قول قدما «بعد ذی‌الاربع» و «بعد ذی‌الخمس» بوده. به‌ویژه اصول تشکیل دوایر (گام‌ها)، چنانکه عبدالقادر هم در جامع‌الحنان^۱ می‌گوید، ذی‌الاربع بوده است. بر اساس این توضیحات، اینک دایره (گام) ماهر را به شکل زیر باز می‌کنیم (شکل ۲):

شکل ۲ مقام ماهر

این دایره در بین ۱۲ مقام موسیقی قدیم ایران نیست. ولی در دایره‌ی عشاق، که در رأس همه‌ی دوایر ذکر می‌شده، مندرج است. برای توضیح بیشتر اضافه می‌کنیم که از دایره‌ی عشاق، ۷ مقام مشتق می‌شده (از هر درجه یک مقام) که ۶ تای آن ملایم بوده و چنین نام‌گذاری شده است: ۱. عشاق ۲. نوا ۳. بوسلیک ۴. ماهوری ۵. معشوق ۶. وصال و اما دایره‌ی هفتم، به علت اینکه ذی‌الاربع یا دانگ اول آن

شکل ۱ جدول نام‌گذاری نت‌ها در موسیقی قدیم و جدید ایران

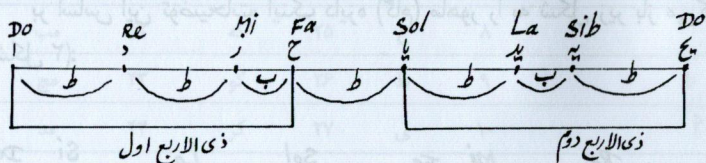
نام نت‌ها به روش امروزی		نام نت‌ها به حروف ابجد					
		اکتاو اول		اکتاو دوم		اکتاو سوم	
شماره	حروف ابجد	شماره	حروف ابجد	شماره	حروف ابجد	شماره	حروف ابجد
دو	۱	۱۸	یح	۳۵	له		
ر	۲	۱۹	یط	۳۶	لو		
ر	۳	۲۰	ک	۳۷	لز		
ر	۴	۲۱	کا	۳۸	لج		
می	۵	۲۲	کب	۳۹	لطا		
می	۶	۲۳	کج	۴۰	م		
می	۷	۲۴	کد	۴۱	ما		
فا	۸	۲۵	که	۴۲	مب		
سل	۹	۲۶	کو	۴۳	مچ		
سل	۱۰	۲۷	کز	۴۴	مد		
سل	۱۱	۲۸	کح	۴۵	مه		
لا	۱۲	۲۹	کط	۴۶	مو		
لا	۱۳	۳۰	ل	۴۷	مز		
لا	۱۴	۳۱	لا	۴۸	مچ		
سی	۱۵	۳۲	لب	۴۹	مط		
سی	۱۶	۳۳	لج	۵۰	ن		
سی	۱۷	۳۴	لد	۵۱	نا		
دو	۱۸	۳۵	له	۵۲	نب		

تطبیق نام‌گذاری ابجدی (که بر اساس گام موسیقی قدیم ایران است)، با نام‌گذاری امروزی (که بر پایه‌ی گام تعدیل‌شده‌ی ۲۴ ربع پرده‌ای است) ضریب تقریب خاصی وجود دارد، که میزان دقیق آن روشن نشده است. تعیین میزان این تقریب همواره مورد

۱. مراغی، عبدالقادر غیبی، - ۸۲۸ ه.ق.، جامع‌الالحنان، به اهتمام تقی بیشر، تهران، مؤسسه‌ی مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۷۲، ص ۹۵.

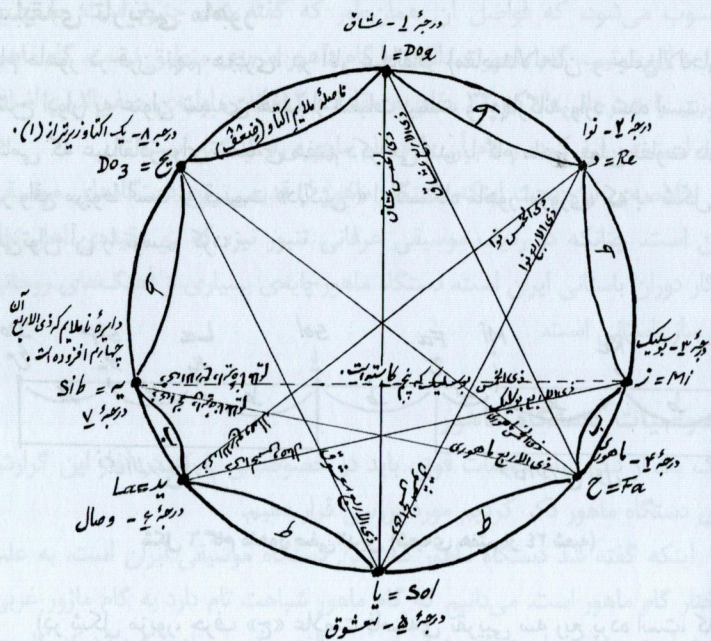
چهارم افزوده است، جزء مقامات ملایم به حساب نیامده و نام‌گذاری نشده است. نکته‌ی جالب اینکه سه نام از شش نام مزبور (عشاق و معشوق و وصال) مربوط به مراحل عشق روحانی است.

استاد حاتم عسکری در این مورد تعبیری بسیار لطیف و عارفانه دارد. وی معتقد است که مقام عشاق، اساس موسیقی ایران بوده و مهم‌ترین مقام موسیقی است. این مقام به تمام دستگاه‌ها راه دارد و به همین جهت هم نام آن را عشاق گذاشته‌اند، زیرا عشق و جاذبه، اساس خلقت است و قوام همه‌ی موجودات بسته به آن است. به قول خواجه‌ی لسان‌الغیب: «از صدای سخن عشق ندیدم خوش‌تر - یادگاری که در این گنبد دوار بماند». مقام ماهور هم در همین مقام عاشقان معنوی مندرج است. برای توضیح بیشتر لازم است ابتدا دایره‌ی عشاق را به شرح زیر رسم کنید (شکل ۳):

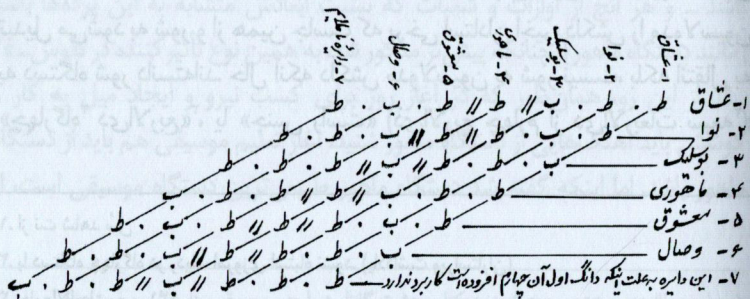
شکل ۳ مقام عشاق

اینک برای درک نحوه‌ی اشتقاق ۷ مقام از دایره‌ی مزبور، دایره‌ی عشاق را با تمام مشتقاتش به صورت کامل ترسیم می‌کنیم (شکل ۴):
توضیح: در موسیقی قدیم، اساس مقام‌ها، فاصله‌ی ذی‌الاربع بوده است، که حتماً باید چهارم درست $\frac{4}{3}$ باشد. ولی فاصله‌ی ذی‌الخمس (فاصله‌ی پنجم از مبدأ درجه‌ی ۱ گام) اگر پنجم درست نمی‌بود، اشکالی نداشت. چنانکه در بوسلیک (دایره‌ای که از درجه‌ی سوم شروع می‌شود)، ذی‌الخمس آن پنجم کاسته است، معیناً دایره‌ی ملایم محسوب می‌شده است. اما دایره‌ی ۷ (که از درجه‌ی هفتم گام شروع می‌شود)، چون ذی‌الاربع آن (از ۲ Sib تا ۳ Mi) چهارم افزوده است، دایره‌ی نامطبوع حساب می‌شده و به همین جهت نامی برای آن تعیین نکرده‌اند، گرچه ذی‌الخمس آن (از ۲ Sib تا ۳ Fa) پنجم درست است.

شکل ۴ دایره‌ی عشاق و شش مقام ملایم که از این دایره به دست می‌آید

برای درک بهتر ۷ مقام مزبور، فواصل آنها را در جدول زیر نشان می‌دهیم تا رابطه‌ی دقیق آنها به آسانی به دست آید (شکل ۵):

شکل ۵ جدول فواصل ۷ مقام مشتق از دایره‌ی عشاق